GR. ALEXANDRESCU ŞI CLASICISMUL GRECO-LATIN

PETRE GHEORGHE BÂRLEA

I. În celebrul pamflet versificat *Ingratul* (1838), Ion Heliade Rădulescu îl acuza pe fostul său discipol, Grigore Alexandrescu, printre altele, de ateism, reproşindu-i invocarea în creaţiile literare a unor divinităţi din mitologia antică, în primul rând greco-romană[1]. Cât i-a stat în putinţă, el, mentorul, a „întors" acele versuri „în cuget creştin şi omenos", reînnoind reproşurile puţin mai târziu, în *D. Sarsailă autorul* (1840), unde citim: „... în scris nu mai pomeneşte decât de Amon, de Apolon... vezi în versurile d-lui... Procnă, Pliuton, Cerber..."[2]

Într-adevăr, trimiterile la zeităţile greco-latine, dar şi la personalităţi ale culturii şi vieţii social-politice de la Atena şi Roma, la evenimente şi locuri reprezentative istoria antică apăreau cu o oarecare frecvenţă în scrierile de până atunci ale tânărului poet şi, în ciuda atacurilor heliadeşti, ele au continuat să fie folosite în formularea unor idei, în arsenalul stilistic al acestuia, de-a lungul unei activităţi literare de trei decenii".[3]

În cele ce urmează vom încerca să facem o sistematizare a acestor referinţe la spiritualitatea antică, să stabilim calea receptării culturii antice, ca element al formaţiei intelectuale a poetului, precum şi valoarea pe care o au aceste achiziţii în contextul operei sale, respectiv măsura în care ele îl definesc ca scriitor şi om al epocii.

II.1. Invocarea pesonajelor care populează Parnasul şi Olimpul, dar şi Capitoliul roman, a zeilor, semizeilor, eroilor, a unor personalităţi din viaţa reală este relativ frecventă în opera lui Gr. Alexandrescu, fără a deveni rebarbativă, fără a lăsa impresia de clişeu, de falsă erudiţie.

Astfel, meditaţia prilejuită de un episod din istoria Greciei moderne, în poezia

Mormintele. La Drăgăşani, declanşează, justificat, o serie de aluzii la istoria, mitologia şi religia antică: Parnasul şi Olimpul au fost martorii luptei navale de la Tenedos (v. 33-34); luptătorii eterişti păreau şi ei, „ca demizeii eroi ai lui Omer" (v. 40), păgântatea turcească a fost înfrântă – spune poetul, parcă pentru a infirma acuzaţiile lui Heliade (fără să renunţe la sistemul său de referinţe) – tot aşa cum creştinismul a învins altădată idolii de pe Capitoliu, superbia purpurei romane, victorie concretizată prin convertirea împăratului Constantin (v. 20; 24-30). Reînălţarea Greciei moderne la demnitatea din vechime ar fi fost cântată într-o „nouă epopee... creştină Iliadă" (v. 46-47) – afirmă autorul păstrând acelaşi cadru – dacă cel îndreptăţit şi apt s-o scrie, Byron, n-ar fi murit înainte de vreme.

Aluzii şi referinţe de acest gen apar şi în alte poezii, fără să existe, întotdeauna, ca în poezia citată, suportul tematic justificator, ceea ce nu înseamnă însă că ele sunt superflue.

Astfel, din mitologie, îi întâlnim citaţi pe Jupiter (Joe) în scrisoarea care a însoţit *Confesiunea unui lepădat*, trimisă ziarului *Independenţia* (*Opere*, I, p. 521), pe Apollo, ca protector şi inspirator al poeţilor (*Miezul nopţei* – v. 4; *Epistolă către Voltaire*, v. 83; *Epistolă D.I.C.*, v. 1; *Satiră contra lui Eliade*, v. 40), pe Venera (*Întristare*, v. 13); pe Amor Prometeu (*Confesiunea unui renegat*, v. 27). Dintre personificările şi reprezentările simbolice ale unor fenomene naturale, Echo revine cel mai frecvent în poeziile lui Grigore Alexandrescu (*Reveria*, v. 52; *Eliza*, v. 39; *Privighetoarea şi păunul*, v. 5; *Prieteşugul*, v. 28 etc.) Urmează, în ordinea frecvenţei, Aurora (*Reveria*, v. 51; *Eliza*, v. 45; *Întristarea*, v. 7; *În ore de mâhnire*, v. 34 etc.), Armonia (*Mângâierea*, v. 1), *Okeanos* (*Meditaţie*, v. 41-44), Lethe (nenumită, *Aşteptarea*, v. 23-24), Fenix (*Întristarea*, v. 11), iar dintre semizei, eroi etc. apar Paris (*Buchetul*, 23), Memnon (*Reveria*, v. 50-52), Ahile (*Toporul şi pădurea*, v. 5) etc. Sunt de câteva ori amintite, de asemenea, nimfele (*Banchetul*, v. 15) muzele (*Epistolă* D.I.V., v. 1) dafinii etc.

2. Istoria antică este şi ea sursă de generalizări, argumentări, meditaţii filosofice, consideraţii pe teme sociale, aluzii politice. În afară de exemplul citat mai sus, întâlnim imagini ale Greciei, considerată leagăn al fericirii, dobândită prin supremaţia raţiunii (*Fericirea*, v. 41-50), ţara în care „Solon a scris cartea dreptăţii" (*Ibidem*, v. 44), patria pentru care, „Leonida căzu la Termopile" (*Mormintele la Drăgăşani*, v. 64). Roma, Tibru, Capitoliul, Traian, purpura română sunt, la rândul lor, simboluri ale măreţiei, ale strălucirii unei civilizaţii apuse (*Epistolă D.I.C.*, v. 50; *Majestăţii sale Victor Emanuel*, v. 14, 28; *Umbra lui Mircea la Cozia*, v. 22-23;

Mormintele la Drăgăşani, v. 26-30). Memoria lui Antonius este invocată ca simbol al jertfirii gloriei politice şi militare pe altarul iubirii (*Când dar o să guşti pacea*, v. 11-12), iar druizii semnifică la Gr. Alexandrescu intransigenţa religioasă (*Cimitirul*, v. 26). O discuţie specială merită imaginea Romei în contextul poeziei ruinurilor (*Adio. La Târgovişte*, v. 11; *Trecutul. La Mănăstirea Dealu*). Specialiştii precizează că tema preromantică şi romantică a ruinelor a pătruns în literatura europeană ca urmare a înfloririi arheologiei, care a deşteptat interesul pentru antichitatea greco-latină (secolul al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea). La poeţii români atenţia acordată ruinelor „coincide cu trezirea conştiinţei naţionale, cu începuturile luptei pentru independenţă",[4] fiind dovezi ale vechimii şi originii romane ale românilor. Edificator este exemplul invocării Tibrului într-o poezie ca *Umbra lui Mircea. La Cozia*, sau *Epistolă D.I.C.*

3. Literatura antică se înscrie şi ea, firesc, în acest univers al referinţelor lui Gr. Alexandrescu. Am amintit deja pasajele în care revin Homer, scrierile şi personajele sale. În poezia ocazională *Imn. Destinat a se cânta la inauguraţia Teatrului* (v. 23-24) sunt amintiţi, aşa cum era de aşteptat, ctitorii dramaturgiei universale, Eschil şi Sofocle, din „Grecia încitată", Euripide fiind citat într-o scrisoare către Ion Ghica.[5] În prefeţele autorului, la ediţiile din 1842 şi 1847 sunt citaţi în treacăt Aristotel şi, respectiv, Platon, pentru chestiuni de teorie literară.[6]

Literatura latină pare să-i fie mai puţin familiară poetului, căci referirile la Horaţiu (*Epistolă către Voltaire*, v. 1) Vergiliu şi Properţiu (de fapt, la personajul acestuia, Cynthia) şi la spaţiul geografic şi spiritual care îi defineşte – marea, Neapole, Vezuviul, templul Venerei, florile de myrth (*Întristare*, v. 2-16) sunt tangenţiale, reprezentând doar vagi reflectări ale unor toposuri utilizate de Voltaire, Boileau, Lamartine, etc., pe care îi imită sau îi traduce liber Gr. Alexandrescu.

III. Care a fost calea pătrunderii culturii antice în sistemul cunoştinţelor poetului român şi cât de profunde erau elementele acesteia în formaţia sa intelectuală – iată întrebări la care aflăm răspunsul din însăşi opera lui Grigore Alexandrescu. În prefaţa la ediţia din 1842 a poeziilor, autorul declară, modest, că modelele şi învăţăturile marilor clasici antici îi sunt prea puţin cunoscute:

„... vrând să dau cititorilor o înaltă idee de învăţătura mea, hotărâsem să înşir ca într-un pomelnic numele tuturor autorilor morţi sau vii, creştini sau păgâni, pe care i-am citit sau voi să-i citesc, să pui câteva *epigrafe* latineşti... şi cu ast chip să spariu pe acei ce ar îndrăzni să mă judece. Dar o idee rapide mă făcu să-mi

schimb hotărârea: mă gândii că o asemenea colecţie nu poate sluji decât să dovedească bogăţia neştiinţii mele; că aş vorbi în zădar de regulile lui Aristot, când nu le păzesc; când el a scris bine şi eu cum vedeţi..."[7]. Câteva date biografice sunt şi ele revelatoare: despre dascălul Mitilineu, cu care Gr. Alexandrescu a învăţat greaca veche, după cum singur mărturiseşte[8] ştim că îşi punea elevii să memoreze texte din tragicii greci, să citească şi să comenteze istoriile lui Plutarh, Tucidide, Xenophon[9].

Din literatura elină a citit şi puţin mai târziu, în podul Mitropoliei din Bucureşti. Ion Ghica, în cunoscuta scrisoare către Vasile Alecsandri, îşi aminteşte despre Plutarh, Tucidide şi Xenophon[10]. Ştim însă că între cărţile din acea colecţie, cărţi care au circulat în epocă[11], trecând apoi în biblioteca Colegiului „Sf. Sava"[12], existau câteva sute de lucrări în greaca veche şi circa 200 de titluri în limba latină, inclusiv texte aparţinând lui Cicero, Cezar, Vergiliu, Horaţiu, Ovidiu.

Existau, de asemenea, traduceri în franceză ale anticilor. Aceasta este calea pe care pare să o fi folosit Gr. Alexandrescu, căci citarea fragmentului din Euripide, amintit mai sus, o face în versuri franceze, iar invocarea lui Marc Aureliu, ca exemplu de principe luminat, este o preluare a unei observaţii aparţinând lui Chateaubriand, citat, de altfel, în textul lui Gr. Alexandrescu (*Memorial...*, p. 248). Am văzut deja că aluzia la Horaţiu era de fapt o preluare din Voltaire, numele poetului latin fiind chiar ortografiat după pronunţia franceză. Virgiliu şi Properţiu, la rândul lor, apar într-o prelucrare declarată după o poezie a lui Lamartine (*Întristare* – cf. *Tristesse*). Comentarea unor principii din vechile tratate de retorică se face tot după modelele franceze. Editorii observă, de exemplu, că includerea în textul prefeţei din 1847 a unei idei din *Republica* lui Platon reprezintă doar o vagă reminiscenţă literară[13].

În sfârşit, unele date referitoare la istoria antică sunt culese din cele câteva lucrări de istorie a românilor apărute în epocă (cronici, studiile unor periodice ca D. Fotino etc.): episodul cuceririi Daciei de către Traian (*Memorial de călătorie*, p. 212-213), luptele grecilor din Teba şi Cherona şi a celor din Sparta la Termopile (*Ibid.*, p. 215).

IV. Rândurile de mai sus au încercat să ilustreze locul elementelor culturii antice în contextul general al lecturilor lui Gr. Alexandrescu. Valoarea lor poate fi evidenţiată însă numai în măsura în care se constată că ele au contribuit efectiv la crearea unei opere originale, durabile în timp.

Studiul surselor şi reminiscenţelor livreşti în opera lui Gr. Alexandrescu, în

special a celor franceze, a constituit preocuparea unui număr impresionant de cercetători[14]. Deschizător de drumuri în câteva specii literare pe tărâm românesc, poetul a ştiut să asimileze modelele străine, preluând creator teme, imagini, metafore, expresii, versificaţie, care au îmbogăţit şi diversificat genurile literaturii naţionale, au împrospătat stilul şi versificaţia, au dat creaţii noi ce au netezit drumul spre capodoperele de mai târziu ale lui Eminescu etc.

O simplă trecere în revistă a utilizării personale a toposurilor preluate justifică, credem, aceste aprecieri[15].

Astfel, preluarea intrigii din fabulele lui Esop sau Juvenal[16] – nu importă aici dacă pe cale directă sau prin intermediari moderni – face parte din legile genului, „împrumutul" fiind definit ca atare de către unul dintre principalii inspiratori ai lui Gr. Alexandrescu, Florian. Important este faptul că fabulistul român a ştiut să folosească prototipurile antice în dezvoltarea unor teme originale, politico-sociale, tratând subiectul într-o manieră care a încântat pe cititori şi a atras atenţia contemporanilor asupra unor realităţi ale timpului.

În satire şi pamflete, ca şi în fragmentele din *Memorial...* sau în corespondenţa sa, personaje ale mitologiei şi literaturii culte greco-latine sunt folosite uneori în acelaşi mod ironico-parodic! I.H. Rădulescu este un „Apollon de la Obor", el i-a preamărit pe domnitorii Gh. Bibescu şi B. Ştirbei, făcând din ei, doi Joi păgâneşti, ce se lupt în aer", nimfele sunt „desculţe" şi „îmbrăcate-n piei de oi" etc. Este vorba de acea degradare a stilului înalt, obţinută prin compromiterea unor imagini-clişeu, considerată de tratatele de stilistică şi neoretorică principală sursă a comicului.

În aceeaşi categorie a figurilor substituţiei putem include *antonomazele* realizate prin utilizarea numelor unor personaje din mitologia şi literatura antică: „Proteu cu multe feţe" (pt. I.H.R.) – o imagine puţin obişnuită în scrierile epocii, în literatura noastră; Armonia, Apollo, Aurora, statuia lui Memnon şi mult citata Echo.

Dintre *comparaţii* subliniem una convenţională (des întrebuinţată): „*Ca Paris cu poema acea fabuloasă/ Hotărâi buchetul la cea mai frumoasă*" şi una neobişnuită, utilizată în manieră personală de Alexandrescu: „*Ca Fenix făr' de moarte/ Se naşte-a mea durere*" (folosire neobişnuită a unui simbol al optimismului, învierii).

Şi aici trebuie să facem precizarea că modelul intermediar francez se face adesea simţit. Mai mult chiar, exegeţii apreciază că o legendă versificată sub titlul *Nebunia şi Amorul* nu provine din antichitate, cum pare la prima vedere, ci din Renaştere[17].

Dintre imaginile poetice realizate cu elemente preluate din surse antice, reţine atenţia corabia zdrobită de Okeanos (Ocean) cu „spumoasele“ lui valuri, dafinii „sângeraţi“, ca simbol al victoriilor obţinute cu grele sacrificii.

În sfârşit, abordarea unor genuri şi specii literare are ca suport modelele antice, invocate uneori ironic, alteori parodiate, dar totdeauna convertite în creaţii originale, pline de energie şi prospeţime. Este cazul trimiterii la calul năzdrăvan, dotat cu darul vorbirii şi al profeţiei, al lui Ahile, din *Iliada*, ca argument al abordării fabulei sau, în alt sens, al parodierii poemelor epice, eroice, în *Răzbunarea şoarecilor sau moartea lui Sion*.

V. *Concluzii*

Poezia incriminată de Heliade Rădulescu, *Miezul nopţei*, conţinea şi referiri la Procne, Orfeu, Pluton (Platon, ed. 1842), Cerber, în strofe care în ediţia din 1847 au fost înlăturate de autorul lor, ceea ce ar putea duce la concluzia că acesta a cedat criticilor aspre ale fostului mentor. În realitate, autorul, ajuns la deplina maturitate artistică, n-a făcut decât să-şi reorganizeze poezia în vederea asigurării unităţii şi armoniei depline. Sursele livreşti antice au fost valorificate în continuare în alte şi alte creaţii (după cum a procedat, de altfel, şi necruţătorul critic), fără ca ele să dea nota de artificiu şi fastidios, cum se întâmplă la alţi scriitori. Nici una dintre imaginile amintite mai sus nu dezechilibrează curgerea naturală a frazei, nu întunecă limpezimea ideilor. Dimpotrivă, le conferă relief, vigoare, putere de sugestie. Şi aceasta, pentru că, deşi multe dintre preluările semnalate reprezentau locuri comune în literatura universală, Gr. Alexandrescu a ştiut să le topească şi să le remodeleze în creuzetul talentului său, dând la iveală creaţii originale, moderne, care au asigurat prelungirea vieţii acestor vechi toposuri într-un veşmânt nou, acela al literaturii române.

NOTE

1. I. Heliade Rădulescu, *Versuri şi proză*, Ed. Minerva, 1972, p. 77: *Jălind creştine rude, în astfel de urlare/ Zbierai la Pluton, Cerberi, chemai pe Apollon/ Şi, vrând să-ţi schimbi şi limba şi scurta-ţi cugetare/ Prefaci creştinătatea şi ceru-n orizont!*

2. I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 329

3. Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, Ediţie critică, note, variante şi bibliografie de I. Fischer. Studiu introductiv de Silvian Iosifescu, ESPLA, Bucureşti, 1957. Pentru poezie trimiterile se vor face la această ediţie.

4. I. Fischer, *Note şi variante* la Gr. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 414-415 şi G. Călinescu, *Grigore Alexandrescu*, E.P.L., Bucureşti, 1962, p. 126 şi urm.

5. Gr. Alexandrescu, *op. cit.*, *Nota editorului*, p. 46, n. 1, cf. B.A.Mss. 801, f. 22.

6. *Ibidem*, p. 66 şi *Note şi variante*, p. 411.

7. *Ibidem*, p. 411.

8. Remus Caracaş, *Bibliografia lui Gr. Alexandrescu (Contribuţii)*, extras din *Prietenii istoriei literare*, I, 1931, p. 8.

9. Gh. Pârnuţă, *Începuturile culturii şi învăţământului în judeţul Dâmboviţa*, Târgovişte, 1972, p. 251.

10. Ion Ghica, *Opere*, I, Ediţie... de Ion Roman, EPL, Bucureşti, 1967, p. 442.

11. Elena Grigoriu, *Istoricul Academiei Domneşti de la Sf. Sava (Contribuţii documentare)*, EDP, 1978, p. 90-99.

12. Marta Anineanu, *Din istoria bibliografiei româneşti. Catalogul sistematic din 1836 al Bibliotecii Mitropoliei din Bucureşti*, EA., Bucureşti, 1955.

13. Gr. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 66, n. 1.

14. Gr. Alexandrescu, *op. cit.*, *Nota editorului*, p. 45-46 şi *Note şi variante*, *passim*, V. şi Petre Gheorghe Bârlea, *Pe urmele lui Grigore Alexandrescu*, 1984, p. 239.

15. Utilizarea lor a fost analizată în ediţia critică a poeziilor lui Gr. Alexandrescu şi în câteva lucrări de stilistică.

16. *Şarlatanul şi bolnavul*, respectiv *Lişeţa, raţa şi gâsca*, în Gr. Alexandrescu, *op. cit.*, *Note şi variante*, p. 528, 537.

17. I. Fischer, *op. cit.*, p. 497.

